

УДК 027.021(477-25):101.102(048.3):81'25:004.7

Юлія Ейсмонт,

мол. наук. співроб.

відділу реферування наукової інформації НБУВ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕДАГУВАННЯ РЕФЕРАТИВНИХ РЕСУРСІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
У КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОБСЛУГОВУВАННЯ
ВІТЧИЗНЯНИХ ВЧЕНИХ**

Розкрито значення реферативних ресурсів НБУВ у системі інформування вітчизняних і зарубіжних вчених про останні досягнення та наукові відкриття у різних галузях наук. Описано особливості редагування наукового тексту, зокрема специфіку різних шкіл редагування. Проаналізовано найбільш поширені помилки під час перекладу наукових текстів українською мовою. Розглянуто проблему удосконалення комп'ютерного перекладу, приділено увагу посткомп'ютерному редагуванню. Проаналізовано типові синтаксичні помилки у наукових повідомленнях та шляхи їх уникнення. Особливу увагу приділено проблемам сучасного термінознавства. Запропоновано шляхи удосконалення редагування інформаційних реферативних ресурсів НБУВ.

Ключові слова: науковий текст, термінознавство, наукове редагування, комп'ютерний переклад, удосконалення редагування, науково-технічний переклад.

Мета дослідження – аналіз і класифікація найпоширеніших типових стилістичних, орфографічних і логічних помилок у складних синтаксичних конструкціях наукових текстів. Основним завданням є шляхи удосконалення редагування інформаційного масиву реферативних ресурсів.

Нинішнє століття справедливо можна назвати епохою інформаційного буму, адже з кожним десятиліттям зростає загальна кількість інформації. Така ситуація створює певні проблеми перед сучасними науковцями, яким надзвичайно важко стежити за усіма науковими досягненнями у своїй спеціальності, знаходити і засвоювати інформацію необхідного обсягу, що безпосередньо пов'язана з їх науковою діяльністю. Однак за сучасних умов вченим і не обов'язково знайомитися з усією літературою, наявною у світовому інформаційному просторі. Адже цілком достатньо проаналізувати вітчизняні та міжнародні реферативні видання, які допоможуть зорієнтуватися у потоці наукової літератури та одержати найновіші

відомості про наукові дослідження з усіх галузей наук. В інформаційному просторі існує велика кількість реферативних видань як у друкованому, так і в електронному вигляді. На особливу увагу заслуговують реферативні видання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, зокрема український реферативний журнал «Джерело» (далі – УРЖ «Джерело»). Засновники – НАН України, Інститут проблем реєстрації інформації, НБУВ. В УРЖ «Джерело» реферуються монографії, збірники наукових праць, матеріали конференцій, посібники для ВНЗ, серіальні (періодичні та продовжувані) видання, автореферати дисертацій, препринти. Джерелом інформації для підготовки УРЖ є обов'язковий примірник творів друку України, що надходить до НБУВ. Безпосередню участь у створенні УРЖ «Джерело» беруть співробітники відділу реферування наукової інформації НБУВ. Усвідомлюючи взяті на себе відповідальність, під час реферування і редагування наукових текстів вони дотримуються вітчизняних і міжнародних стандартів до подання інформації. Оскільки редактори і референти УРЖ «Джерело» працюють з джерелами виключно наукового стилю, розглянемо особливості редагування наукового тексту.

Первинне ознайомлення з текстом документа. Мовознавці зауважують, що під час першого прочитання не варто вносити правки, проте можна зробити помітки на краях чи фіксувати побіжні зауваження на окремому аркуші паперу.

Перевірка фактичного матеріалу. Неприпустимим є ігнорування таких *головних етичних принципів редактора*, як прискіплива і ретельна перевірка за першоджерелами правильності написання наведених цифрових даних, науково-технічних термінів, одиниць виміру, використання імен і дат, оформлення довідкового апарату видання, відповідність наведених символів позначенням, установленим стандартам або прийнятим у науковій та нормативній літературі.

Власне редагування матеріалу. Цей етап вимагає виправлення орфографічних, пунктуаційних, стилістичних помилок. Виправлений текст треба передрукувати, ще раз вичитати.

Однак авторам наукових текстів не варто покладатися лише на високу професійність редакторів, але і самим нести повну відповідальність за викладений матеріал. Прикро, коли до рук редактора потрапляє матеріал з низкою грубих помилок, які швидше вказують на недбалість до виконаної роботи, аніж на високу майстерність і обізнаність у порушеній темі дослідження. Особливого значення у цьому контексті набуває само-редагування.

Існують *європейська* та *американська* школи редагування [12, с. 310–311]. Вони мають різні підходи щодо авторського саморедагування. Скажімо, європейська школа в опрацюванні повідомлень створила краще розвинену нормативну базу, а тому більше покладається на авторів-професіоналів. Американська ж, маючи дещо гірше розвинену нормативну базу, однаково покладається і на авторів, навчених основ редагування, і на редакторів-професіоналів. Європейська школа редагування лояльніша до авторів і діє за принципом: коли автор допустив відхилення від норми, то редактор виправить їх замість автора. Американська школа діє за принципом: коли в повідомленні є багато відхилень, то видавець шукає іншого автора, який напише повідомлення на ту ж тему, але зі значно меншою кількістю помилок. У такий спосіб американська школа редагування, створюючи конкурентні умови, відверто змушує авторів вивчати та застосовувати на практиці редакційні норми щодо своїх повідомлень. Що ж до української школи редагування, то вона більше тяжіє до європейської. Коли до рук редактора потрапляє матеріал, в якому автор допустив низку помилок, то він виправляє усі неточності.

Досить поширені в наукових текстах помилки, пов'язані з неправильним перекладом. Розглянемо найбільш поширені. Під час перекладу українською мовою наукових текстів неправильно добирають українські відповідники загальноживаних лексем російської мови, перекладають дослівно усталені словосполучення, а постійне повторення одних і тих помилок у наукових текстах призводить, на думку вчених-мовознавців, до розхитування української норми. Під час роботи з реферативними ресурсами НБУВ редактори найчастіше мають справу з **анотаційним перекладом**, який є стислою характеристикою оригіналу, що є переліком основних питань, іноді містить критичну оцінку. Такий переклад дає фахівцеві уявлення про характер оригіналу, про його структуру, призначення, актуальність оригіналу, обґрунтованість висновків тощо. Обсяг анотації не перевищує 1600 друкованих знаків [19, с. 603–605].

Науково-технічний переклад – переклад, який використовують для обміну науково-технічною інформацією між людьми, які спілкуються різними мовами.

Повний переклад наукового тексту здійснюють за такими етапами: читання всього тексту з метою усвідомлення змісту; поділ тексту на завершені за змістом частини, їх переклад; стилістичне редагування повного тексту (слід оформити текст відповідно до норм літературної мови, усунути

повтори; усі терміни і назви мають бути однозначними; якщо думку можна висловити кількома способами, перевагу слід віддати стислому, якщо іншомовне слово можна без шкоди для змісту замінити українським, то варто це зробити).

Наведемо найпоширеніші приклади неправильного перекладу слів з російської мови на українську, з якими найчастіше стикаються референти і редактори НБУВ. *Предельный* (рос.) – являющийся пределом – слід перекласти як *граничний* (величина, крива, стан, умова). Але нерідко зустрічаємо неправильний переклад цього слова, зокрема *межовий*. А от *граничный* (рос.) – ограничивающий – слід перекласти як *межовий* (величина, умова, похибка). *Стержень* часто перекладають дослівно, хоча правильно перекласти *стрижень*. Нерідко плутають поняття і інших слів, *частица* (рос.) перекладають як *частка*, хоча правильний переклад *частинка*.

Виникають труднощі і під час перекладу конструкцій з російським словом *являється*, яке в українській мові вживається тільки в художньому стилі. У науковому стилі вживаються форми *виявляється*, *є*; але обирати форму слід з урахуванням значення контексту.

Як свідчить досвід, складним виявляється переклад і поширеної у науковому стилі конструкції з фразеологічним сполученням *в качестве кого-то* (*чего-то*). Природно, що *качество* (рос.) відповідає *якість* (укр.). Не можна фразеологізм *в качестве кого-то* (*чего-то*) відтворювати в *якості когось*. Наприклад, словосполучення *в качестве учителя*, слід перекласти як *учитель*, а не *в якості учителя*.

Що ж до перекладу дієслів у наукових текстах, – він залежить від контексту: *следует отметить* – слід зауважити; *из теоремы следует* – з теореми випливає.

Значні проблеми під час перекладу текстів наукового стилю спричиняє дієприкметник, який активно уживаний у текстах наукового стилю російської мови. Активні дієприкметники теперішнього часу, які утворюються від дієслів I та II дієвідміни, обмежені у творенні й використанні. У сучасній мові функціонують тільки ті дієприкметники, які втратили дієслівні ознаки та перейшли до класу прикметників. Вітчизняний мовознавець С. Шевчук наголошує: слід пам'ятати, що активні дієприкметники теперішнього часу відтворюються прикметниками: *господствующий* – *панівний*, *нержавеющий* – *нержавний*, *разрушающий* – *руйнівний*. Натомість поширені в сучасній українській мові віддієслівні прикметники на *-льний*: *знижувальний*, *модельовальний*. Пасивні

дієприкметники на *-ий* здебільшого заступаються дієприкметниками на *-ий*: *познаваємий – пізнавальний, производимий – вироблюваний*.

Як бачимо, переклад наукових текстів українською мовою – справа нелегка. Двомовній людині важко розрізнити українські та російські мовні засоби. Слушним у цьому контексті є зауваження відомого українського мовознавця О. Пономарева. На його думку, є чимала категорія мовців, котрі вважають, що досить будь-яке російське слово вимовити з українською фонетикою – і воно автоматично ввійде до нашої мови. Уже багато років «побувають» покручі *співнадати* і *співставляти*, не маючи жодних перспектив набути прав громадянства в українській літературній мові, бо для цих понять існують давні українські слова *збігатися* і *зіставляти*, що обросли гніздами похідних: *збіг, збіжний, збіжність; зіставлення, зіставний, зіставність*. Тож, перш ніж запозичати щось у сусідів, радить мовознавець О. Пономарів, варто добре пошукати у скарбниці рідної мови [13, с. 55].

Тема перекладу українською мовою була б розкрита не повністю, якби ми оминули комп'ютерний переклад, який широко використовується на сучасному етапі. Хоча він і значно пришвидшує процес підготовки матеріалу, однак вимагає скрупульозного вичитування, оскільки багато слів вжито у неправильному значенні, а сам комп'ютерний переклад вимагає бажати кращого.

Проблему удосконалення комп'ютерного перекладу досліджують науковці Т. С. Шагалова, І. Г. Сивицька, А. П. Загнітко, В. М. Комісаров, В. В. Акуленко та ін. [3, с. 67–75]. Вони вказують на необхідність більш детального дослідження типології помилок, що виникають під час машинного перекладу і формування навичок редагування технічного тексту. Зокрема наголошують, що під час комп'ютерного перекладу порушуються синтаксичні, лексичні, граматичні, орфографічні норми української мови. Розглянемо детальніше найпоширеніші помилки. Порушення морфологічних норм української мови, а саме: неузгодженість числівників з іменниками: *два чоловіка* (правильно *чоловіки*); неврахування наявності різних типів і варіантів закінчення в родовому і давальному відмінках іменників чоловічого роду другої відміни: *терміна* виконання (замість *терміну* – тривалість дії); помилки, пов'язані з невідповідністю української системи прийменникових конструкцій російській: *по науковій роботі* (правильно *з наукової роботи*), *при таких умовах* (замість *за таких умов*); неправильний переклад стійких зворотів:

у відповідності з (правильно *відповідно до*); неправильне утворення ступенів порівняння: *самий поширений* (правильно *найбільш поширений, найпоширеніший*).

Наразі розглянемо найпоширеніші синтаксичні помилки, що трапляються у наукових текстах, які редагують співробітники УРЖ «Джерело».

Уживання конструкцій з розщепленими присудками, що не є усталеними дієслівно-іменниковими зворотами. Типовою синтаксичною помилкою є надуживання реченнями з розщепленим присудком у формі *дієслово + віддієслівний іменник*, де значення передає саме іменник, а дієслово лише вказує на дію взагалі. Такий присудок, з одного боку, є типовим виявом іменного характеру викладу, не властивого українській мові, у якій логічний наголос найчастіше падає на дієслова, а з іншого боку – обтяжує речення зайвими словами. Вітчизняні мовознавці радять замість розщеплених присудків, що не є усталеними дієслівно-іменниковими сполуками, уживати природніший для української мови й економніший засіб – дієслово: *проведено аналіз – проаналізовано, зроблено припущення – припущено*.

Поєднання дієприкметникових зворотів з підрядними частинами. Найбільш поширеною помилкою є поєднання в одній конструкції підрядної частини з дієприкметниковим зворотом: *результати, які одержані в лабораторії, можна використовувати*. У таких випадках правильно вживати або дієприкметниковий зворот, або підрядну частину: *результати, одержані в лабораторії, можна використовувати; одержані в лабораторії результати можна використовувати* [19, с. 616–620].

На особливу увагу заслуговує тема сучасного термінознавства. Як слушно зауважує мовознавець С. В. Шевчук, сьогодні українську ситуацію в галузі термінологічного нормування ускладнює та обставина, що серед теоретиків і практиків термінотворення є прихильники принаймні двох термінотворчих традицій, кожна з яких передбачає різний національнокультурний вибір: одні зорієнтовані на використання усіх наявних в українській мові способів і засобів, а інші віддають перевагу калькуванню з російської мови [19, с. 520–524].

Дискусії на численних термінологічних конференціях останніх років засвідчують, що чи не найважливішою проблемою сучасного українського термінознавства залишається питання збереження національного духу української термінології за умов широких глобалізаційних процесів

сучасності. Полеміка відбувається з приводу найбільш прийнятних назв спеціальних понять з низки дублетних найменувань, а також щодо способів і засобів лексикографічного опрацювання і стандартизування номінацій процесових понять, словотвірна структура яких відрізняється від аналогічних термінів інших слов'янських мов, насамперед російської.

Велика кількість українських учених, особливо в різних галузях науково-технічних знань, за словами С. Шевчук, черпала і черпає й досі базові фахові знання з російської наукової літератури. Разом зі здобуванням нових знань учені запозичають і мовні форми, забуваючи про те, що пропонувані термін має органічно вписуватися за формою і звучанням в українську мову, підлягаючи її внутрішнім законам.

Українська технічна інтелігенція активно відкидає утворені від дієслів назви опредметнених дій з суфіксом *-к (а)*: ковка, рубка, поліровка, штампівка. Такі росіянізми переважно замінюють іменниками на *-ння* (кування, рубання, полірування, штампування). Проте цілком природними в сучасних українських текстах є деякі давньоутворені назви дій з суфіксом *-ка*: оцінка, перевірка, поведінка.

Досить часто сперечаються про способи засвоєння прикметників-інтернаціоналізмів [10, с. 224–227]. У російській мові багато термінів утворюють від іншомовних слів способом їх формального транскрибування, залишаючи іншомовні прикметникові й іменникові суфікси *-аль, -ир, -он, -ональ-* (*al-, -ir-, -ic-, -on-, -onal-*), додаючи російські прикметникові суфікси *-н, -ск-* та ін. Такий спосіб словотворення, властивий російській мові, не відповідає нормі української мови, за якою до кореня додають суфікс *-н-* без збереження прикметникового іншомовного суфікса.

Слова набувають властивого українській мові звучання.

Вихідне слово мовою	Російською мовою	Українською
алгебра	алгебраический	алгебричний
синусоїда	синусоидальный	синусоїдний
емоція	эмоциональный	емоційний
тенденція	тенденциозный	тенденційний

Крім зросійщення, в українському мовному середовищі виникла нова загроза, яку В. Радчук з гіркою назвав укрлиш, тобто українська інгліш, український варіант англійської мови. Представники наймолодшого і середнього покоління українських учених залюбки вводять у наукові тексти

модні англомовні замітники загальноживаних слів: креативний замість творчий; латентний – прихований, неявний тощо. Почасти це данина моді і сподівання на приховування думки без достатньої глибини проникання у зміст аналізованої проблеми, частково це своєрідний науковий жаргон, засіб упізнання своїх, а нерідко ще й невміння перекласти українською англомовні слова чи словосполучення [15, с. 26–30]. В. Радчук уклав список позичок, серед яких переважають англіцизми, що мають питоми або давніше запозичені відповідники: *андетраунд – підпілля; бігборд – панно, стенд; бізнес-ланч – діловий обід; бренд – татунок; генерація – покоління; джек-пот – найвища сума виграшу* тощо. А до варваризму імплементація, на думку вченого, можна дібрати понад 30 українських відповідників, серед яких: *впровадження, запровадження, втілення, втілення в життя, введення, здійснення, матеріалізація, законодавче утвердження* тощо. Підсумовуючи вищесказане, мовознавець С. Шевчук робить невтішні висновки: страх вітчизняного вченого перед українською мовою породжений невмінням чи небажанням засвоювати її засоби, щоб перекодувати новітні наукові інформаційні потоки. Мислення мовними кліше, відсутність опірності чужомовним словам і брак зусиль у пошуку відповідних українських мовних засобів вираження наукової думки знижує науковий потенціал українського вченого, робить його піддатливим до наукових схем та ідей, нав'язаних іззовні [19, с. 520–524]. У цьому контексті варто порушити питання професіоналізму і редакторських кадрів, які редагують наукові тексти вітчизняних вчених, адже якість матеріалу залежить і від їх майстерності.

Отже, у ході кропіткої редакторської праці співробітники розробили рекомендації та запропонували шляхи удосконалення редагування інформаційного масиву реферативних ресурсів НБУВ. Серед рекомендацій варто зазначити:

- під час редагування дотримуватися виключно наукового стилю;
- звертати особливу увагу на те, щоб речення у реферативному тексті були простими, завершеними, логічними та лаконічними;
- проводити оцінювання граматично-стилістичних засобів викладу;
- звертати увагу на те, аби перше речення тексту не дублювало його заголовок;
- уникати зайвих слів такого типу, як «на думку автора», «у статті розглянуто»;
- послуговуватися виключно науковою термінологією, уникати

розмвного стилю і сленгу; не нехтувати роботою зі словником тощо.

Що ж до шляхів удосконалення редагування інформаційного масиву реферативних ресурсів, пропонуємо:

- забезпечення висококваліфікованого редагування на початковому етапі оброблення інформації (перше читання роздруківок за результатами реферування монографій, навчальних посібників, рефератів дисертаційних робіт тощо, виконаних референтами НБУВ);
- усунення усіх неточностей, спотворень (внаслідок автоматичного оброблення інформації), перевірка на відповідність стандартам ДСТУ вихідних даних на другому етапі редагування;
- плідна співпраця з референтами (обмін досвідом);
- підвищення професійного рівня редакторської майстерності (участь у конференціях, курсах підвищення кваліфікації).

Список використаних джерел

1. ГОСТ 7.9-95. Реферат и аннотация. Общие требования. – Минск, 1996. – 6 с.
2. ГОСТ 7.1-2003. Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. – М. : Изд-во стандартов, 2004. – 170 с.
3. *Гречаниченко Л. В.* Удосконалення навичок посткомп'ютерного редагування технічних текстів / Л. В. Гречаниченко, Н. П. Матулевська, Т. В. Матулевська // *Наук. пр. Донец. нац. техн. ун-ту. Сер. Педагогіка, психологія і соціологія.* – 2010. – Вип. 8. – С. 67–75.
4. *Дарчук Н. П.* Комп'ютерна лінгвістика (автоматичне опрацювання тексту) / Н. П. Дарчук. – К. : Вид.-полігр. центр «Київ. ун-т», 2008. – 351 с.
5. *Ейсмонт Ю. В.* Редагування електронних реферативних ресурсів у контексті вітчизняних і міжнародних стандартів / Ю. В. Ейсмонт // *Наук. пр. НБУВ.* – 2011. – Вип. 31. – С. 131–136.
6. *Зайченко Н. Я.* Стан та перспективи розвитку системи кооперативного реферування в Україні / Н. Я. Зайченко // *Наук. пр. НБУВ.* – 2001. – Вип. 6. – С. 252–262.
7. *Зубков М. Г.* Сучасна українська ділова мова / М. Г. Зубков. – 3-тє вид., доповн. – Х. : Торсінг, 2003. – 448 с.
8. *Карабан В. І.* Переклад наукової і технічної літератури / В. І. Карабан. – К., 2001. – 302 с.
9. *Кияк Т.* Вузькогалузеві терміни як основа формування та квазіреферування фахових текстів / Т. Кияк // *Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка».* – 2008. – № 620 : Пробл. укр. термінології. – С. 3–5.
10. *Кочерга О.* Проблема прикметника в науковій термінології / О. Кочерга // *Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка».* – 2002. – № 453 : Пробл. укр. термінології.

– С. 224–227.

11. *Панов Д. Ю.* Автоматический перевод / Д. Ю. Панов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 71 с.
12. *Партико З. В.* Загальне редагування: нормативні основи : навч. посіб. / З. В. Партико. – Л. : Афіша, 2001. – 416 с.
13. *Пономарів О. Д.* Культура слова: мовностилістичні поради / О. Д. Пономарів. – 4-те вид., доповн. – К. : Либідь, 2011. – 272 с.
14. *Пономарів О. Д.* Стилістика сучасної української мови : підручник / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1992. – 248 с.
15. *Радчук В.* Плекаємо укрлиш... Для кого? / В. Радчук // *Урок укр.* – 2003 – № 8/9. – С. 26–30.
16. *Різун В. В.* Основи комп'ютерного набору і коректури : підручник / В. В. Різун. – К. : Либідь, 1993. – 172 с.
17. *Сорока М. Б.* Національна система реферування української наукової літератури / М. Б. Сорока / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2002. – 209 с.
18. *Тимошик М. С.* Видавнича справа та редагування: навч. посіб. Ч. 2 / М. С. Тимошик / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики. – К., 2004. – 130 с.
19. *Шевчук С. В.* Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – К. : Алерта, 2011. – 696 с.
20. *Ющук І. П.* Українська мова / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2004. – 640 с.